

ساز و کارهای حمایت از حق کودک بر آموزش در فقه امامیه،

اسناد حقوق بشری و قانون اساسی^۱

آزاده علیان نجف آبادی^۲

مسعود راعی دهقی^۳

چکیده

توجه به حقوق کودک به‌طور عام و حمایت از حق او بر آموزش به‌طور خاص، از اموری است که طی چند سال گذشته از جهت مباحث حقوق بشری و اسناد بین‌المللی و نیز قوانین داخلی، اهمیت خاصی پیدا کرده است. از طرف دیگر، شریعت اسلامی هم نگاه ویژه‌ای به کودک و حق او بر آموزش دارد. این مقاله بر آن است که سازوکارهای حمایت از حق کودک بر آموزش را در فقه امامیه و اسناد حقوقی بررسی کند. برخی از مهمترین سازوکارهای فقهی در قالب حمایت اقتصادی، حمایت‌های روحی و حمایت‌های معنوی تعریف شده است. از نظر حقوقی الزام‌های مختلفی بر دولت‌ها در قالب اسناد حقوق بشری و نیز تصویب قوانین مختلف داخلی شناخته شده است. رویکرد تطبیقی که نویسنده مقاله در پیش گرفته است، ثابت می‌کند که حمایت از حق بر آموزش، در فقه امامیه به دلیل برخورداری از ضمانت اجرای داخلی و بین‌المللی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این حق با توجه به مقدمات آن، از دوران انعقاد نطفه و حتی قبل از آن شروع می‌شود و بدین مناسبت وظایف مختلفی به‌طور خاص بر عهده والدین قرار می‌گیرد. همچنین دایره حق بر آموزش در فقه امامیه گسترده‌تر از آن است که در اسناد حقوق بشری مطرح شده است.

واژگان کلیدی

حقوق کودک، حق بر آموزش، حمایت از کودک، اسناد بین‌المللی، دولت، فقه

۱- تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۸/۱۴؛ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۲/۱۵

۲- کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد؛ نویسنده مسئول

azadealyan64@gmail.com

masoudraei@yahoo.com

۳- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد

مقدمه

استعداد کودک برای نقش‌پذیری، منشأ تحقق حق بر آموزش شده است. حقوق مختلف کودک از جمله حق بر آموزش طیف مختلفی از مسؤولیت‌ها را شکل می‌دهد. دولت به عنوان مسؤول اصلی در اسناد مختلف حقوق بشری مد نظر قرار گرفته است. همچنین وجود نهادهای عمومی و مردم‌نهاد و همین‌طور استفاده از قواعد جمعی و تاسیسی به ویژه آنچه در فقه تحت امر به معروف و نهی از منکر یا تحت امور حسبیه است، حاکی از این واقعیت می‌باشد.

در این بین، ابزارهای حمایت از حق بر آموزش در منابع فقهی و قوانین، بحث مهمی است. تحقق این هدف، منوط به وجود سازوکارهایی است که از ضمانت اجرای مناسب برخوردار باشند. از این رو عنوان «حق بر آموزش» در راستای حقوق نسل سوم به طور خاص مد نظر جامعه جهانی قرار گرفته است. سؤال مطرح در این مقاله آن است که آیا می‌توان از حقی به نام حق بر آموزش سخن گفت؟ در صورت صحیح بودن این فرضیه، سازوکارهای حمایتی از آن کدام است؟ نوشتار فعلی در صدد آن است که ضمن پذیرش چنین حقی، به بررسی راه‌های نظارتی و حمایتی در این زمینه بپردازد.

حمایت از حق بر آموزش کودک و سازوکارهای آن را در چند مرحله باید مد نظر قرار داد:

الف - شناسایی این حق در قوانین اعم از داخلی و بین‌المللی؛ ب - تعیین راه‌های اجرایی، نظارتی و کنترلی؛ ج - ایجاد مراجع قضایی و شبه قضایی در قالب دادگاه‌های حقوق بشری؛ د - توجه به سازوکارهای درونی از جمله رعایت تقوای الهی در مورد کودک. این مقاله که در سه بخش ارائه می‌گردد، به ابزارهای حمایتی از حق بر آموزش کودک در حقوق بین‌الملل (که شامل حمایت عام و خاص می‌شود)، متون فقهی و قانون اساسی می‌پردازد.

سازوکارهای حمایتی در حقوق بین‌الملل

در این مورد با استناد به مقررات بین‌المللی می‌توان به دو نوع سازوکار عام و خاص

توجه کرد:

۱- حمایت عام

سازوکارهای حمایتی عام راه‌هایی هستند که در اسناد مختلف بین‌المللی برای حمایت از حق بشر، به ویژه کودک مطرح شده است و همه افراد بشر را، فارغ از هر گونه تمایز و تبعیض مد نظر داشته، آن‌ها را به‌طور یکسان مورد حمایت قرار می‌دهد.

الف - شناسایی و انجام آموزش توسط دولت در سطوح مختلف

آموزش و پرورش لااقل تا حدودی که مربوط به تعلیمات ابتدایی و اساسی است، باید رایگان باشد. آموزش حرفه‌ای نیز باید عمومیت پیدا کند و آموزش عالی باید در شرایط تساوی کامل، به روی همه باز باشد تا همه، بنا به استعداد خود بتوانند از آن بهره‌مند گردند (بند ۱ ماده ۲۶ / ج.ح.ب.). اجباری شدن این حق در قوانین داخلی آن هم به صورت گسترده و فراگیر به منظور رشد استعدادها و توانمندی‌های افراد، مهم‌ترین مرحله در حمایت از این حق تلقی می‌شود.

ب - تبیین تکالیف والدین در امر آموزش کودک

پدر و مادر در انتخاب نوع آموزش و پرورش فرزندان خود بر دیگران اولویت دارند (بند ۳ ماده ۲۶ / ج.ح.ب.). ایجاد فرصت با نگاه اولویت بخشی برای والدین توسط مراجع تقنینی و شبه تقنینی بین‌المللی، ضمن جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی در آموزش و ضمن ایجاد روابط عاطفی بیشتر بین والدین و فرزندان و در نهایت بستری برای استحکام بخشی خانواده، از دیگر راهکارهای حمایتی محسوب می‌شود.

ج - ایجاد فضای مناسب روحی و روانی، با ایجاد امنیت کامل در راستای آموزش افراد

آموزش و پرورش باید طوری هدایت شود که شخصیت انسانی هر کس را به حد اکمل رشد آن برساند. آموزش و پرورش باید حسن تفاهم، گذشت و احترام عقاید مخالف و دوستی بین تمام ملل و جمعیت‌های نژادی یا مذهبی و همچنین توسعه فعالیت‌های ملل متحد را در راه حفظ صلح، تسهیل نماید (بند ۲ ماده ۲۶ / ج.ح.ب). به علاوه کشورها^۱ می‌پذیرند که آموزش و پرورش می‌تواند شرکت فعال و مؤثر افراد را در یک جامعه آزاد و در فضای تفاهم، مدارا و دوستی بین تمام ملت‌ها و گروه‌های نژادی، قومی یا مذهبی و همچنین فعالیت‌های سازمان ملل جهت برقرار ساختن صلح تحقق بخشد (بند ۱ ماده ۱۳ م.ح.ا.ف.آ). تأسیس مهدهای کودک، اعطای مجوز برای راه‌اندازی آن‌ها توسط بخش خصوصی و اعمال نظارت دولت و ایجاد دبستان و سایر مراکز مرتبط همگی در راستای ایجاد فضای مناسب که مقدمه فضا سازی مناسب روحی و روانی همراه با امنیت کامل می‌باشد، تعریف شده است.

د - ایجاد مراکز مناسب آموزشی با امکانات مناسب و اختصاص بودجه لازم و کافی و سبب کالایی لازم در امر آموزش

کشورها اذعان دارند که به منظور استیفای این حق، آموزش و پرورش ابتدایی باید اجباری باشد و رایگان در دسترس عموم قرار گیرد. به علاوه به اشکال مختلف آن از جمله آموزش و پرورش فنی و حرفه‌ای متوسطه و عالی تعمیم یابد و به کلیه وسایل مقتضی به‌ویژه به وسیله معمول کردن تدریجی آموزش و پرورش رایگان، به تساوی کامل بر اساس استعداد هر کس در دسترس عموم قرار گیرد. در ضمن آموزش و

۱- منظور از کشورها در این مقاله، کشورهای عضو معاهده حقوق بشر است و مواردی که بیان می‌شود جزء وظایف دولت‌هاست.

۲- میثاق، حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی

پرورش پایه (اساسی) باید حتی‌الامکان برای کسانی که فاقد آموزش و پرورش ابتدایی باشند یا آن را تکمیل نکرده باشند، تشویق شود و در جهت آن، توسعه شبکه مدارس در کلیه مدارج باید فعالانه دنبال شود و شرایط مادی معلمان باید پیوسته بهبود یابد (بند ۲ ماده ۱۳ م.ح.م.س).^۱

هـ- حفظ حق آزادی افراد و وضع قوانین حمایتی لازم در امر آموزش

هیچ یک از اجزای این ماده نباید به نحوی تفسیر گردد که آزادی افراد و اشخاص حقوقی با ایجاد و اداره مؤسسات آموزشی مختل شود، مشروط بر این‌که اصول مقرر در بند اول این ماده رعایت شود و تعلیماتی که در چنین مؤسساتی آموزش داده می‌شود، با موازین حداقل که ممکن است دولت تجویز کرده باشد، مطابقت کند (بند ۴ ماده ۱۳ م.ح.ا.ف). به علاوه هر کشوری که در زمان امضای این میثاق هنوز نتوانسته است، در قلمرو اصلی خود یا دیگر سرزمین‌های تحت حاکمیت خود، آموزش و پرورش ابتدایی اجباری رایگان تأمین کند، متعهد می‌شود ظرف مدت دو سال، یک طرح تفصیلی تدابیر لازم برای تحقق بخشیدن تدریجی اجرای کامل اصل آموزش و پرورش اجباری رایگان برای عموم در ظرف مدت چند سالی که در خود طرح تصریح بشود، تنظیم و تصویب کند (ماده ۱۴ م.ح.ا.ف). این بند هم ناظر به شناسایی قوانین لازم در راستای حمایت از حق بر آموزش و هم ناظر به حفظ حق آزادی افراد می‌باشد.

۲- حمایت خاص

حمایت خاص در برابر حمایت عام که حمایتی کلی و یکسان را برای افراد جامعه در نظر می‌گیرد، از حمایت ویژه کودک سخن می‌گوید.

۱- میثاق حقوق مدنی و سیاسی

الف - وضع قوانین حمایتی لازم در امر آموزش

به منظور حمایت از کودکان و نوجوانان برنامه یونیسف در کلیه سنین، در خانه، مدرسه و اجتماع، اجرا می‌شود. انجام اصلاحات قانونی و سیاست‌گذاری و پیش‌گیری از کودک‌آزاری دو جزء مهم هستند و هدف از این برنامه، تقویت ظرفیت‌ها یا افرادی است که با کودک سروکار دارند. با توجه به پیمان‌نامه جهانی حقوق کودک، این افراد شامل مسؤولان قوه قضائیه، پلیس و سازمان‌های مربوط می‌شوند (س.ح.ی)^۱. به‌علاوه کودکان باید از آموزش رایگان و اجباری، حداقل در مقاطع ابتدایی بهره‌مند گردند و از امکانات بازی و تفریح، تغذیه، مسکن و خدمات پزشکی، حمایت و مراقبت برخوردار گردند (ا.ج.ح.ب). به‌علاوه، در کشورهایی که اقلیت‌های قومی و مذهبی یا اشخاص بومی زندگی می‌کنند، کودکی که متعلق به این اقلیت‌ها است، باید به همراه سایر اعضای گروهش از حق برخورداری از فرهنگ، زبان یا اعمال مذهب خود بهره‌مند باشد (ماده ۳۰ همان).

ب - راه‌اندازی مراکز رسانه‌ای و ایجاد منابع اطلاعاتی مفید در امر آموزش

کودک

کشورها به عملکرد مهم رسانه‌های گروهی واقف هستند و دسترسی کودک را به اطلاعات از منابع گوناگون ملی و بین‌المللی خصوصاً مواردی که مربوط به اعتلای رفاه اجتماعی، معنوی یا اخلاقی و بهداشت جسمی و روحی وی می‌شود، تضمین می‌کنند. در این راستا، کشورها اقداماتی را مانند تشویق رسانه‌های گروهی به انتشار مطالبی که برای کودک استفاده‌های اجتماعی و فرهنگی داشته و با روح ماده ۲۹ نیز مطابق است؛ همچنین تشویق همکاری‌های بین‌المللی در جهت تولید، مبادله و انتشار این‌گونه اطلاعات از منابع گوناگون؛ تشویق رسانه‌های گروهی جهت توجه خاص به احتیاجات مربوط به آموزش زبان کودکانی که به گروه‌های اقلیت تعلق دارند یا مربی هستند؛ به همراه توسعه

۱- سیاست‌های حمایتی در یونیسف

خطمشی‌های مناسب در جهت حمایت از کودک در برابر اطلاعاتی که به سعادت وی آسیب می‌رساند، با توجه به مفاد مواد ۱۳ و ۱۸، به عمل خواهند آورد (ماده ۱۷ ک.ح.ک).

ج - حمایت کردن از آموزش‌های ارائه شده

کشورها تمام اقدامات لازم را جهت تضمین این‌که نظم در مدارس مطابق با حفظ شئون انسانی کودکان و نیز بر اساس کنوانسیون حقوق کودک باشد، به عمل خواهند آورد (بند ۲ ماده ۲۱ ک.ح.ک). به‌علاوه همکاری‌های بین‌المللی را در موضوعات مربوط به آموزش و پرورش خصوصاً در زمینه زدودن جهل در سراسر جهان و تسهیل دسترسی به اطلاعات فنی و علمی و روش‌های مدرن آموزشی، تشویق و افزایش خواهند داد. در این ارتباط، به نیازهای کشورهای در حال رشد توجه خاصی خواهد شد (بند ۳ ماده ۲۱ ک.ح.ک).

د - ایجاد فضای مناسب روحی و روانی، با ایجاد امنیت کامل و آزادی در امر

آموزش

کشورها موافقت می‌کنند که پیشرفت کامل شخصیت، استعدادها و توانایی‌های ذهنی و جسمی کودکان، همچنین توسعه احترام به حقوق بشر و اصول مذکور در منشور سازمان ملل و توسعه احترام به والدین کودک، هویت فرهنگی، زبان و ارزش‌های ملی کشوری که در آن زندگی می‌کند، به‌علاوه آماده نمودن کودک برای داشتن زندگی مسؤولانه در جامعه‌ای آزاد و با روحیه‌ای مملو از تفاهم، صلح، صبر، تساوی زن و مرد و دوستی بین تمام مردم، و در ادامه توسعه احترام به محیط طبیعی، باید جزء آموزش و پرورش کودکان باشد (بند ۱ ماده ۲۹ ک.ح.ک). البته نباید چنان تعبیر شود که این موارد مداخله‌ای در آزادی افراد و ارگان‌ها برای تأسیس و اداره مؤسسات آموزشی‌ای که همواره طبق اصول ذکر شده با شرط ارائه آموزش مطابق با حداقل استاندارد ذکر شده

توسط دولت ایجاد می‌شوند، تلقی شود (بند ۲ ماده ۲۹ ک.ح.ک).

ه- تبیین تکالیف والدین در امر آموزش کودک

کشورها متعهد می‌شوند که آزادی والدین یا سرپرست قانونی کودکان را بر حسب مورد در انتخاب مدرسه برای کودکانشان سوای مدارس دولتی محترم بشمارند، مشروط بر این‌که مدارس مزبور با حداقل موازین - قواعد- آموزش و پرورش که ممکن است دولت تجویز یا تصویب کرده باشد، مطابقت کند و آموزش و پرورش مذهبی و اخلاقی کودکان مطابق معتقدات شخصی والدین یا سرپرستان آنان تأمین گردد (بند ۳ ماده ۱۳ م.ح.ا.ف و بند ۴ ماده ۱۸ م.ح.م.س).

و- برنامه آموزش دختران و توانمندسازی زنان

هدف از این برنامه، توانمندسازی زنان و ایجاد آموزش اولیه برای دختران ۶ تا ۱۲ سال از طریق کاهش نابرابری‌ها در شهرستان‌های منتخب است. با ایجاد مدرسه و استفاده از آن در اهداف آموزشی، دستاوردهای یادگیری و آموزش مهارت‌های یادگیری به میزان قابل توجهی بهبود خواهد یافت (س.ح.ی).

ز- یادگیری برای زندگی

یکی از رویکردهای جامع یادگیری برای زندگی عبارت است از یاری دادن به کودکان در کسب سواد، توانایی شمارش و مهارت‌های روانی-اجتماعی و پایه‌های دانشی که آنان را مجهز می‌سازد تا در جریان حوادث زندگی خود فعال باشند و به نحوی مؤثر مشارکت کنند. موفقیت چنین رویکردی، وجود برنامه‌های درسی و شیوه‌های تعلیم و تربیتی را ایجاد می‌کند که در آن‌ها عامل‌هایی چون جنسیت، زبان و فرهنگ، اختلاف‌های اقتصادی و معلولیت‌های جسمی و ذهنی در نظر گرفته شده باشند و به کودکان امکان دهند که با روشی مثبت با این عوامل روبرو شوند (آبروشن، ۱۳۸۴، ص ۱۴۴).

ح - مسؤولیت دولت

در گزارش یونیسف^۱ تأکید شده است که دولت نقش حیاتی در انقلاب آموزشی به عهده دارد. اما نقش آن به سرعت تغییر می‌پذیرد. دولت برای تحقق وظیفه‌اش می‌تواند و بلکه باید از همکاری چند جانبه جامعه بهره بگیرد. تحقق این مهم و انجام تعهدات حقوقی، منوط به همکاری گسترده نهادهای مردمی، والدین و مربیان می‌باشد.

دولت کوشش‌های دیگران را یک‌پارچه و هماهنگ می‌سازد و نیز قدرت‌ش را به سطوح پایین‌تر نظام انتقال می‌دهد تا کارایی و روح مسؤولیت‌شناسی آن را بهبود بخشد (همان، ص ۱۴۵؛ واعظ مهدوی، ۱۳۸۴، قابل دسترسی در www.doie.ir). همه انسان‌ها به حکم عقل و حتی به حکم شرع، باید هرچه در توان دارند، برای تربیت کودکان و نوجوانان بر پایه اخلاق و معنویت به‌کار گیرند و از هیچ کوششی در این راه دریغ نورزند. همه انبیای عظام و اولیای دین، ما را به مراقبت از جسم و روان فرزندانمان فراخوانده‌اند (سبزواری، ۱۴۱۳هـ ج ۲۱، ص ۱۲۹؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۴۸؛ حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۲۱، ص ۴۷۵؛ شریف الرضی، ۱۴۱۴هـ ص ۵۴۶، بروجردی، ۱۳۸۶هـ (ب)، ج ۲۶، ص ۱۵۱). در تعالیم آسمانی تأمین بهترین شرایط زندگی از جمله آموزش و بهداشت برای اطفال، استفاده از روش‌های تربیتی عاری از خشونت در معاشرت با ایشان، ایجاد حس اعتماد به نفس و خودباوری در کودکان وظیفه همه کسانی است که به هر دلیل با آنان سروکار دارند. گفتار و منش پیامبر گرامی اسلام ﷺ که به نص قرآن کریم اسوه حسنه ما مسلمانان هستند، درباره کودکان بهترین درس برای همگان است (موسوی اردبیلی، ۱۳۸۶، قابل دسترسی در www.unicef.org).

ط - مشارکت همگانی

اندیشه «آموزش برای همگان» به صورت شعاری وحدت‌بخش با این هدف مطرح شد که جامعه بین‌المللی - از سطح حکومت‌ها و مؤسسه‌های جهانی - با واسطه شرکت‌های خصوصی و رسانه‌های گروهی، تا یکایک مدارس و روستاها را به عرصه عمل بکشاند و بنا بر نوشته گزارش، قدرت این اندیشه به اثبات هم رسیده است. همچنین ایجاد پیوندهای

۱- سیاست‌های حمایتی در یونیسف (س.ح.ی)

همکاری، بنابر گفته مقام‌های یونیسف، به صورت یکی از مفاهیم اصلی برنامه‌ریزی و مدیریت درآمده و نتایج شورانگیزی به بار آورده است. دولت مسؤولیت دارد در جایی که تعداد زیادی از کودکان از آموزش و پرورش محرومند، شرایطی به وجود آورند که در آن‌ها سازمان‌های غیردولتی^۱، گروه‌های اجتماعی، هیأت‌های دینی و مؤسسه‌های بازرگانی، همگی بتوانند خدمتی انجام دهند (آبروشن، ۱۳۸۴، ص ۱۴۶).

ی - توجه ویژه به خردسالان

پژوهش‌های جدید بر درک ما در مورد نحوه رشد و پیشرفت کودکان می‌افزایند. شواهد، بیش از پیش نشان می‌دهند که کیفیت تجربه‌های کودک - از جمله نحوه مراقبت از او و ایجاد انگیزش درونی و نیز بهداشت و تغذیه - تأثیری دیر پا در رشد و پرورش مغز دارد. در شش سالگی، که معمولاً کودکان رفتن به مدرسه را آغاز می‌کنند، اکثر پیوندهای عصبی مغز برقرار شده‌اند. توانایی کودکان برای کسب توفیق در نظام آموزشی، تا حدی مشخص و معین شده است (همان: س.ح.ی؛ واعظ مهدوی، ۱۳۸۴، قابل دسترسی در www.doie.ir).

برخوردار شدن کودک از تربیت، سلامت روح و روان، بهداشت جسمی و معنوی بدون توجه ویژه به کودک عملی نیست و رسیدن به این هدف بدون شناسایی و اعمال اجرای حق بر آموزش مقدور نمی‌باشد. توجه دادن همگان به ویژه والدین به این نکته مهم و سپس تعریف صلاحیت‌های خاص برای مراجع قضایی و شبه قضایی برای حمایت از کودک، از مسؤولیت‌هایی است که متوجه حاکمیت می‌باشد. ضرورت سرمایه‌گذاری در این زمینه توسط دولت و سایر بخش‌های غیردولتی به منظور حمایت از آموزش می‌تواند مدنظر باشد.

نکته مهم و قابل ذکر آن است که امروزه در عرصه مباحث حقوق بشری یکی از اصلی‌ترین راه‌های حمایت، شناسایی این حقوق در اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی است.

البته روشن است که شناسایی به‌تنهایی کافی نیست و در این راستا ضروری است، علاوه بر استفاده از نهادهای مختلف بین‌المللی به منظور حمایت، اعم از قضایی و شبه قضایی، نهادهای ویژه داخلی نیز راه اندازی و تأسیس شود.

با توجه به اهمیت سال‌های آغازین عمر کودک، هرگونه مفهوم و طرح معنی‌دار درباره آموزش پایه باید برنامه‌هایی باشد که به بهبود مراقبت‌های اولیه برای رشد و تحول کودک کمک کنند. نظر همگان بر این است که توجه به کودک و آموزش او در سال‌های اولیه اموری اجتناب‌ناپذیر هستند. سال‌های آغازین عمر را هرگز نمی‌توان از آنچه در جهان به معنی «آموزش و پرورش» به کار برده می‌شود، جدا دانست (همان: س.ح.ی؛ واعظ مهدوی، ۱۳۸۴، قابل دسترسی در www.doie.ir).

سازوکارهای حمایتی در فقه

عقل و شرع و عرف حکم می‌کند که حق تعلیم فرزندان بر عهده والدین باشد و هرگونه سهل‌انگاری و کوتاهی در این زمینه، برای ایشان مسؤولیت‌آور شمرده شود. بهره‌مندی از محیطی مناسب برای تحصیل فرزندان نخستین گام در راه ادای حق تعلیم صحیح آنان است. ناهماهنگی، کشمکش‌های خانوادگی، فساد اخلاق و خودپرستی پدران و مادران، از عوامل اساسی دیرآموزی کودکان به شمار می‌رود (لباف، ۱۳۸۵، ص ۱۱۶-۱۱۷).

نکته مهم آن است که علاوه بر آنچه به عنوان سازوکارهای بیرونی مطرح شده است، می‌توان به انواع ضمانت اجراهای درونی نیز توجه کرد. این از ویژگی فقه امامیه است که وجود شرایطی هم‌چون رعایت مصلحت کودک، امین بودن پدر و مادر، رعایت تقوای الهی در حق فرزندان و کودکان و بسیاری از امور دیگر را به طور جدی مد نظر قرار می‌دهد. این نگاه حاکی از یک مسأله مهم است و آن این‌که اعمال حمایت از حقوق کودک علاوه بر وجود راهکارهای نظارتی بیرونی، نیازمند راهکارهای درونی نیز می‌باشد که ضرورت این موارد باید در وضع قوانین مد نظر قرار گیرد.

از این رو است که آموزش امور دینی و اجتماعی فرزندان یکی از آموزه‌های شرعی

محسوب شده، راهکار حمایتی تعریف می‌شود. برخی دستورهای عملی نیز برای تربیت فرزندان داده شده که ناظر بر آموزش امور دینی و برخی مهارت‌های اجتماعی ایشان است (ابن فهد حلّی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۶؛ بروجردی، ۱۳۸۶هـ/ب، ج ۲۶، ص ۱۶۵؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۷؛ شریف‌الرضی، ۱۴۱۴هـ ص ۵۴۶؛ سبزواری، ۱۴۱۳هـ ج ۲۱، ص ۱۲۹؛ حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۲۱، ص ۴۷۴-۴۷۵). یاری کردن فرزندان در کارهای نیک، راهنمایی او به شناخت خداوند و اطاعت از پروردگار، آموزش قرآن و معارف دین برای مصون ماندن آنان از انحرافات اعتقادی و شنا و تیراندازی و خواندن و نوشتن، و نیز تلاش در امر ازدواج ایشان پس از رسیدن به بلوغ، حمایت از او در برابر خشونت و آزار و اذیت، ایجاد مکان‌های مناسب جدای از زندان برای کودکان بزهکار از جمله این حمایت‌ها است. بدین منظور اهمیت آموزش قرآن در نظر فقهای شیعه برجسته شده است. در پاسخ به این سؤال که: «اگر کسی را جهت تعلیم قرآن به اطفال مؤمنان اجیر نمایید، آیا جایز است مال‌الاجاره را از زکات پرداخت کنند؟ آیا در مورد مزبور نیاز به اجازه حاکم دارد؟ فرموده اند ظاهراً نیاز به اجازه ندارد» (گیلانی فومنی، ۱۴۲۸هـ ج ۲، ص ۴۷۹).

فقیه دیگری می‌فرماید: «چنانچه کسی را جهت تعلیم قرآن به اطفال مؤمنان اجیر نماید، جایز است که مال‌الاجاره را به عنوان سهم سبیل‌الله از زکات بدهد» (موسوی گلپایگانی، ۱۴۰۹هـ ج ۱، ص ۴۱۷).

حمایت از کودک، تنها در فراهم ساختن کیف و کتاب و دفتر و قلم و امثال آن‌ها خلاصه نمی‌شود؛ بلکه شامل فراهم کردن محلی که از لحاظ بهداشتی و رفاهی برای مطالعه فرزندان مناسب باشد و فراهم کردن اتاق اختصاصی و تحت اشراف والدین، بر کنار داشتن فرزند از مشاجرات و اختلافات دیگران، مراقبت از فرزند، به‌ویژه در زمینه معاشرت با دوستان و آگاهی دادن به فرزند نیز می‌شود. توجه به این وظایف به معنای حمایت از کودک در قالب شناسایی ابعاد مختلف حق بر آموزش او نیز می‌شود.

به منظور انجام این وظایف توسط دولت، والدین، مربیان و حتی نهادهای مردمی ضروری است موارد زیر مدنظر باشد:

- برتر دانستن تعلیم و آموزش و اهل علم: یکی از آموزه‌های برگرفته از شرع مقدس اسلام در راستای اهتمام بخشی به جایگاه آموزش، تبیین حمایت‌های مختلف مادی و

معنوی از اهل علم است که در راستای انجام آموزش و در فرآیند یاددهی و تربیت نسل آینده جامعه اقدام می‌کنند. آیات و روایات مختلفی در این راستا در منابع قرآنی و روایی بیان شده است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

تعلیم و تربیت از اهداف عالی انبیا (آل عمران، ۱۶۴) و ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در رشد و تعالی انسان و امری واجب در اسلام و از موجبات برتری انسان از دیدگاه قرآن است. «بگو: آیا آنان که اهل علم و دانشند با مردم جاهل نادان یکسانند؟» (زمر، ۹).

علم از دیدگاه اسلام پایگاه معرفت خدا و اساس ایمان است: «تا آن‌که اهل علم و معرفت به یقین بدانند که این آیات قرآن به حق از جانب پروردگار تو نازل گردیده که بدان ایمان آورند» (حج، ۵۴).

گزینش‌ها در اسلام بر اساس میزان برخورداری از تعلیم و تربیت است: رسول ۶ فرمود: «خداوند او را برگزیده و در دانش و توانایی و قوت جسم فزونی بخشیده» (بقره، ۲۴۷).

فقدان علم و تربیت علامت دل‌مردگی^۱، کوردلی و بی‌خردی^۲، نفاق^۳ و موجب انحطاط و رجعت (عمید زنجانی، ۱۴۲۱ هـ.ج، ص ۵۸۱؛ ابن بابویه قمی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۵۷؛ نجفی، ۱۳۸۱ هـ.ج، ص ۵۷۵) و مایه خواری و خفت است (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۸۸؛ شریف الرضی، ۱۴۱۴ هـ.ج، ص ۴۶۶؛ مازندرانی، ۱۳۸۲ هـ.ج، ص ۲۴۰) و در نهایت ارزش هر انسانی به میزان علم اوست (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ هـ.ج، ص ۲۶؛ ابن بابویه قمی، ۱۴۱۳ هـ.ج، ص ۳۹۵).

- تدریجی بودن آموزش: به منظور بهره‌وری بهتر از سازوکارهای مذکور امور مختلفی باید مدنظر باشد. تدریجی بودن آموزش از این جمله است. در مورد چگونگی تربیت و ادب کردن فرزند در هفت سال دوم و رها بودن او در هفت سال اول عمر، در روایات توضیحات خوبی آمده است که از مجموع آن‌ها روشن می‌شود که تعلیم و تربیت باید تدریجی باشد؛ در هفت سال اول، تعلیم و آموزش بسیار کم است و در هفت سال بعد بیشتر می‌شود.

۱- «خدا بر دل آن‌ها نقش کفر و ظلمت زده است؛ به طوری که هیچ درک نکنند» (توبه، ۹۳)

۲- «به جز مردم دانشمند کسی تعقل در آن‌ها نخواهد کرد» (عنکبوت، ۴۳)

۳- «و لیکن منافقان از این معنی آگه نیستند» (منافقون، ۸)

عبد الله بن فضاله از امام صادق و امام باقر 7 روایت کرده، می‌گوید: «از آن حضرت شنیدم که می‌فرمود: وقتی پسر بچه به سن سه سالگی رسید، به او می‌گویند: بگو: «لا إله إلا الله» - تا هفت مرتبه - بعد او را به حال خود می‌گذارند تا سه سال و هفت ماه و بیست روز از سن او بگذرد، آن‌گاه به او می‌گویند: بگو «محمد رسول الله» تا هفت بار و بعد دیگر کاری به او ندارند تا چهار سالش تمام شود، آن‌گاه به او می‌گویند: هفت بار بگو: «صلی الله علی محمد و آله» و بعد او را به حال خود می‌گذارند تا پنج سالش تمام شود، آن‌گاه از او می‌پرسند: دست راست و دست چپ کدام است؟ وقتی آن‌ها را شناخت، روی او را متوجه قبله می‌سازند و به او می‌گویند سجده کن و رهایش می‌کنند تا هفت سالش تمام شود، وقتی هفت ساله شد، به او می‌گویند: صورت و دست‌هایت را بشوی و وقتی دست و روی خود را شست، به او می‌گویند: نماز بخوان و بعد او را رها می‌کنند تا نه سالش تمام شود و چون به سن کامل نه سالگی رسید، آداب و ترتیب وضوی کامل و صحیح را به او می‌آموزند و از او می‌خواهند و در صورت سرپیچی او را می‌زنند و نیز او را دستور می‌دهند که نماز بخواند، در صورتی که سرپیچی کرد، او را تنبیه بدنی می‌کنند و چون وضو و نماز را آموخت، خداوند عزوجل او و پدر و مادرش را مورد بخشش و عفو از گناهان قرار می‌دهد *إن شاء الله*» (حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۲۱، ص ۴۷۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳هـ ج ۸۵، ص ۱۳۱؛ ابن بابویه قمی، ۱۴۱۳هـ ج ۱، ص ۲۸۱؛ همو، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۴۲۷-۴۲۸).

در این روایت وظایف والدین در انجام و نحوه آموزش به صورت روشن ترسیم شده است. تبیین این روش به معنای حمایت عملی از حق بر آموزش کودک است که می‌توان ادعا کرد به بهترین وجهی تبیین شده است.

مسکویه در ضمن مباحث مربوط به تربیت و تأدیب کودکان، به اصل تدریجی بودن رشد انسان پرداخته و متذکر گردیده است که در مقام تربیت و تعلیم، مربیان باید به این اصل توجه داشته باشند و سیر طبیعی رشد را مراعات کنند (بهشتی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۵۱).

- اعتدال: حمایت از کودک بدون توجه به ظرفیت و توانایی کودک معنای روشنی ندارد. توجه به ظرفیت‌های کودک در به وقوع پیوستن حمایت ضروری است.

سیره رسول اعظم 6 چه برای بزرگان و چه برای کودکان رعایت اعتدال بود؛ چنان‌که در حدیثی فرمودند: چهار خصلت از امت من برداشته شده است: خطا، فراموشی،

آنچه بزور به آن وادار شوند، آنچه تاب آن را ندارند (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۴، ص ۲۰۴).
در حدیث دیگری امام باقر ۷ به سدید فرمود: مؤمنان درجات مختلفی دارند: یکی دارای یک درجه و یکی دو درجه و یکی سه درجه و یکی چهار درجه و یکی پنج درجه و یکی شش درجه و یکی هفت درجه است. پس اگر بخواهی به دارای یک درجه تحمیل دو درجه کنی، نتواند و اگر بر چهار درجه تحمیل سه درجه کنی، نتواند و ... همه درجات به همین وضع است (همو، ج ۳، ص ۷۶).

انجام هر نوع حمایتی از کودک و استفاده از ابزارهای آن در راستای رعایت و توجه به اصل اعتدال است و رمز موفقیت رسول اعظم ۶ در دعوت فراگیر و گسترده مردم، توجه به این اصل بوده است (کلینی، ۱۴۲۹ هـ، ج ۲، ص ۱۰۷؛ همو، ۱۴۰۷ هـ، ج ۲، ص ۴۶۳؛ باقری، ۱۳۸۸، قابل دسترسی در Motahariyan.ibsblog.ir).

با توجه به نکات فوق می‌توان سازوکارهای حمایتی در فقه امامیه را به صورت زیر مد نظر قرار داد:

۱- حمایت اقتصادی لازمه حمایت آموزشی

در فقه امامیه در جهت حمایت از آموزش کودک، تأمین نفقه کودک به عنوان یک سازوکار واجب شمرده شده است. ظاهر این است که نفقه واجب فرزند، غذا و مسکن است. عرف حکم می‌کند که حق تعلیم فرزندان نیز بر عهده والدین باشد. در برخی روایات و نظرات فقها به آموزش پاره‌ای از فنون مانند نوشتن، شنا، تیراندازی، فراگیری قرآن و مسائل حلال و حرام به فرزندان و علومی که برای دین و دنیای آن‌ها مفید باشد، سفارش شده است. نیز لازم است آن‌ها از چیزهایی که باعث فساد اخلاق و ضرر رساندن به عقاید آن‌ها می‌شود، دور باشند (سبزواری، ۱۴۱۳ هـ، ج ۲۱، ص ۱۲۹؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۴۸؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ هـ، ج ۲۱، ص ۴۷۵؛ شریف‌الرضی، ۱۴۱۴ هـ، ص ۵۴۶).

در روایت موثقه علی بن سالم فطحی ثقه، امام صادق ۷ فرموده است: به کودکانتان ... در هفت سال دوم خواندن و نوشتن بیاموزید و در هفت سال سوم احکام و مسائل دینی را آموزش دهید (حر عاملی، ۱۴۰۹ هـ، ج ۲۱، ص ۴۷۴؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۴۸). در روایت مرفوعه نیز امیرمؤمنان ۷ از پیامبر ۶ نقل می‌کند که حضرت فرمود: به کودکانتان شنا و تیراندازی

بیاموزید (حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۲۱، ص ۴۷۵؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۴۷).

حضرت علی ۷ یکی از حقوق فرزندان را - خواه پسر باشد یا دختر- آموزش تمامی قرآن می‌داند: «حق فرزند بر پدر آن است که وی نام نیکو برایش انتخاب کند، به خوبی تربیتش کند و قرآن را به او بیاموزد» (شریف رضی، ۱۴۱۴هـ ص ۵۴۶).

امیر مؤمنان ۷ فرمود: «پدری هدیه‌ای به فرزندش بهتر از ادب نیکو نمی‌دهد» (بروجردی، ۱۳۸۶هـ-ب، ج ۲۶، ص ۱۵۱).

همچنین برای آموزش دیدن مناسب کودکان از والدین خواسته شده است که فرزندان خود را به مصاحبت با افراد عالم، حکما، فقراء، مؤمنان، افرادی که ذاکر خدایند و ... تشویق کنند که اثرات بسیار مناسبی بر آموزش آن‌ها دارد (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹هـ ج ۳، ص ۵۲۰-۵۲۱).

همه این آموزش‌ها حتماً می‌تواند با ایجاد زمینه مناسبی برای افزایش بینش کودک در تشخیص تمام موارد ضرر و سود و حلال و حرام، در جهت حمایت از کار و حمایت اقتصادی کودک باشد.

برای تعلیم کودکان و تربیت آن‌ها به آداب حسنه، در کتب مختلف مطالبی وجود دارد که برای مفصل نشدن بیشتر این نوشته از ذکر آن‌ها خودداری می‌شود.^۱

۲- حمایت‌های روحی و معنوی

از دیگر سازوکارهای حمایت از حق بر آموزش کودک توجه به سیاست‌های تشویقی اسلام در قالب سودهای مادی و معنوی است.

رسول خدا ۶ فرمود: «هر که به فرزندش قرآن بیاموزد، پدر و مادر را صدا زده دو جامه بر تنشان خواهند کرد که از نور آن دو، چهره اهل بهشت روشن می‌گردد» (ابن فهد حلّی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۶؛ بروجردی، ۱۳۸۶هـ ج ۲۶، ص ۱۶۵).

فرزندان خویش را احترام و تکریم کرده آن‌ها را خوب تربیت کنید (آموزش مناسب دهید) تا مورد مغفرت و بخشش واقع شوید (حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۲۱، ص ۴۷۶؛ مجلسی دوم، ۱۴۱۰هـ ج ۱۰۱، ص ۹۵؛ منتظری نجف‌آبادی، ۱۴۲۷هـ ص ۳۵۵).

۱- برای اطلاع بیشتر بنگرید به: حر عاملی، ۱۴۲۹هـ باب احکام الاولاد، شیرازی، ص ۴۹۷ تا ۵۲۶

۳- حمایت و شناسایی حقوق ویژه

یکی از امتیازات فقه امامیه در حمایت و تعیین ابزارهای مربوط به آموزش، ایجاد افق جدید و برتر در این زمینه است. توجه دادن به این معنا که آموزش کودک در توجه دادن تشکر از خالق هستی است، یا توجه دادن به این نکته که برخورداری از وصف مؤمنانه، منوط به دادن برخی از آموزش‌هاست، در این راستا معنا پیدا می‌کند. توجه دادن به برخی از ابعاد این افق جدید مطلوب است:

الف - آموزش و تشکر از خداوند

در آیات و روایات مختلفی بین انجام آموزش و تشکر از خداوند رابطه معناداری ایجاد شده است؛ ایجاد این رابطه نقش مهمی در حمایت از کودک دارد که می‌توان آن را افق متعالی در فقه تلقی کرد.

بار خدایا، مرا بر نعمتی که به من و پدر و مادر من عطا فرمودی شکر بیاموز (الحقاف، ۱۵). در این آیه، مسأله نیکی به پدر و مادر و شکر زحمات آن‌ها که مقدمه‌ای برای شکر پروردگار است، بیان شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۳۲۵).

پیامبر اسلام ۶ فرموده است: وقتی خداوند برای قومی نیکی خواهد، عمرشان را دراز و زبانشان را به شکر باز کند (پابنده، ۱۳۸۲، ص ۱۸۲).

ب - شناسایی حق تفهیم دستورات دینی

یکی دیگر از سازوکارهای حمایتی، شناسایی حقی برای والدین به نام حق تفهیم می‌باشد. در آیه‌ای که حکمت موجود در آن جلوگیری از آزار و اذیت افراد می‌باشد، آمده است: «ای پیغمبر (گرامی) با زنان و دختران خود و زنان مؤمنان بگو که خویشان را به چادر فرو پوشند» (احزاب ۵۹).

حضرت علی ۷ یکی از حقوق فرزندان را - خواه پسر باشد یا دختر - آموزش تمامی قرآن می‌داند: «حق فرزند بر پدر آن است که وی نام نیکو برایش انتخاب کند، به‌خوبی تربیتش کند و قرآن را به او بیاموزد» (شریف رضی، ۱۴۱۴هـ، ص ۵۴۶).

ج - حق آموزش عفت و عصمت

در برخی از آیات قرآن به این نکته اشاره شده است که: «آنان که وسیله نکاح نیابند، باید عفت نفس پیشه کنند» (نور، ۳۳)؛ «(موسی دید) یکی از آن دو دختر که با کمال (وقار و) حیا راه می‌رفت باز آمد» (قصص، ۲۵).

بیان این نکته قرآنی حاکی از تأیید رویه آن دو دختر است؛ چنان‌که برخوردار شدن از وقار و حیا را می‌توان حقی از حقوق فرزندان به‌ویژه دختران در مراحل مختلف از جمله آموزش دانست. دادن آموزش به شناخت این حق و رعایت آن پیامی است که می‌توان از آیه شریف به‌دست آورد.

پیامبر اسلام ﷺ فرموده است: «خدا به بنده خویش زینتی بهتر از عفت در دین و عورتش نداده است» (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۶۹۲؛ قضاعی، ۱۳۶۱، ص ۳۴).

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید (بدانید که) بندگان ملکی شما و اطفال شما که هنوز به وقت احتلام و زمان بلوغ نرسیده‌اند، باید [در شبانه روز] سه بار از شما اجازه ورود بخواهند... و آن گاه که اطفال شما به حد بلوغ و احتلام رسیدند، باید مانند سایر بالغان [البته همه وقت] با اجازه وارد شوند» (نور، ۵۹-۵۸).

والدین دانا در عرصه خانواده، آموزش آداب حضور فرزندان در برابر خود را چنان تنظیم می‌کنند که حریم‌های خصوصی افراد خانواده به‌درستی و دقت حفظ شود و افراد منزل دچار آفت‌های ناخواسته نشوند. بر این اساس، فرزندان در محیطی پاک رشد کرده، از ناهنجاری‌های جسمی و جنسی محفوظ می‌مانند.

پیامبر اسلام ﷺ فرمود: محفوظات طفل نارس مانند نقشی است که بر سنگ رقم زند (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۴۴۵).

این نوع ادب اسلامی است. به پدران و مادران توصیه می‌شود که این مسائل را جدی بگیرند و فرزندان‌شان را به اجازه گرفتن در هنگام ورود به اتاق خود، عادت بدهند.

۴- توجه دادن به عواقب غفلت از کودک

در آموزه‌های دینی، علاوه بر تعیین سازوکارهای حمایتی مختلف و علاوه بر توجه

دادن مسئولیت‌های دنیوی ناشی از کوتاهی در این زمینه، به یک مسأله بسیار مهم نیز عنایت شده است و آن موضوع معاد محوری است. نیم نگاهی به آموزه‌های شرعی حاکی از آن است که تعداد قابل توجهی از آیات قرآن کریم با چنین نگاهی به مسائل مختلف توجه کرده‌اند (مصباح، ۱۳۷۷، ص ۳۲۳-۳۷۵). در خصوص حق کودک بر آموزش این قاعده کلی ساری و جاری است. در ادامه برخی از این عواقب بیان می‌شود.

از والدین خواسته شده است که کودکان خود را از مصاحبت با بعضی از مردم بر حذر دارند؛ زیرا کوتاهی در این رابطه، در آموزش کودکان اثر سوء گذاشته، آن‌ها را به گمراهی می‌کشانند؛ از جمله این مردم فرد دروغگو، فاسق، بدکار، بخیل، احمق، بد زبان و شرور است (کلینی، ۱۴۰۷هـ ج ۲، ص ۳۷۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۱۲، ص ۳۲، ج ۲۱، ص ۴۷۷-۴۷۸؛ انصاری شیرازی، ۱۴۲۹هـ ج ۳، ص ۵۱۵ و ۵۱۷). امام سجاد ۷ در مورد مصاحبت با دروغگویان فرموده است: «مصاحبت با دروغگویان به منزله سرابی است که نزدیک را برای تو دور و دور را برای تو نزدیک جلوه می‌دهد» (کلینی، ۱۴۰۷هـ ج ۲، ص ۳۷۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۱۲، ص ۳۲؛ انصاری شیرازی، ۱۴۲۹هـ ج ۳، ص ۵۱۵). دیگری فرد فاسق است که امام سجاد در این رابطه نیز می‌فرماید: «از مصاحبت با افراد فاسق بپرهیزید که شما را به یک لقمه یا کمتر از آن می‌فروشند». همچنین در مورد فرد احمق به فرزندان خود توصیه می‌فرماید که از مصاحبت با فرد احمق بپرهیزید؛ زیرا او علمی ندارد که بی‌نیازش کند و علمی ندارد که به تو سود برساند (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹هـ ج ۳، ص ۵۱۷).^۱

حضرت علی ۷ نیز به آموزش سودمند و دارای سود معنوی به کودکان تأکید فرموده است: قبل از این‌که مرجئه^۲ بر شما در آموزش کودکانتان سبقت گیرند (حر عاملی، ۱۴۰۹هـ ج ۲، ص ۴۷۷-۴۷۸).

۱- «...لا علمه من نفسه یعنی، و لا علم غیره ینفعه»، بنگرید به: حر عاملی، ج ۲۱، باب احکام الاولاد؛ انصاری شیرازی، ۱۴۲۹هـ ص ۵۱۴-۵۲۰.

۲- فرقه مرجئه (تأخیر) در زمان امام علی ۷ شکل گرفت. مرجئه انسان را به جایی می‌برد که غافل شود و کاری به کار اجتماع نداشته باشد.

حق بر آموزش در قانون اساسی ایران

با توجه به این که قانون اساسی ریشه در فقه امامیه دارد، ضروری است که به اصول قانون اساسی که به این حق توجه کرده‌اند، اشاره شود: به عنوان مثال در اصل سوم قانون اساسی و در راستای تحقق اهداف مندرج در اصل دوم، دولت را موظف به بالابردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر کرده است؛ در بند سوم از همین اصل ضرورت آموزش و پرورش رایگان برای همه، در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی بیان شده است؛ در بند چهارم، به تقویت روح بررسی و تتبع و ابتکار در تمام زمینه‌های علمی از طریق تاسیس مراکز تحقیق و تشویق محققان تأکید شده است؛ همچنین در بند یازدهم به تقویت کامل بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی و نظام اسلامی کشور اشاره شده است. در همین راستا، در اصل سی‌ام دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خود کفایی کشور به‌طور رایگان گسترش دهد؛ در اصل چهل و سوم، برطرف شدن بسیاری از مشکلات جامعه را در تأمین نیازهای اساسی از جمله آموزش و پرورش دانسته است؛ علاوه بر آن، دولت بنا بر اصل یکصد و چهل و هفتم موظف شده است در زمان صلح از افراد و تجهیزات فنی ارتش در کارهای آموزشی، با رعایت کامل موازین عدل اسلامی استفاده کند؛ بنابر اصل یکصد و پنجاه و یکم و به حکم آیه کریمه (واعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من رباط الخیل ترهبون به عدو الله و عدوکم و آخرین من دونهم لاتعلمونهم الله یعلمهم) (انفال، ۶۰) نیز، دولت موظف است برای همه افراد کشور، برنامه و امکانات آموزش نظامی را برطبق موازین اسلامی فراهم سازد.

از این رو، در نظام جمهوری اسلامی، تنظیم برنامه اقتصادی کشور باید به صورتی باشد که شکل و محتوا و ساعات کار به هر فرد آن امکان را بدهد که علاوه بر تلاش شغلی، فرصت و توان کافی برای خودسازی معنوی و سیاسی و اجتماعی و شرکت فعال در رهبری کشور و افزایش مهارت و ابتکار داشته باشد (عمید زنجانی، ۱۴۲۱هـ.ج، ص ۵۸۰-۵۸۲).

یافته‌های پژوهش

در مقایسه «حق بر آموزش» از منظر فقه امامیه و اسناد حقوق بشری و قانون اساسی، شاهد نقاط اشتراک و افتراق چندی هستیم؛ توجه به نکات اشتراک و افتراق به عنوان دستاورد این تحقیق می‌تواند مدنظر قرار گیرد:

۱- آنچه مهم‌تر از حق بر آموزش است، ابزارهای حمایتی از این حق در منابع فقهی و قوانین و مقررات داخلی و بین‌المللی است.

۲- در مقررات بین‌المللی می‌توان به دو نوع سازوکار عام (مانند دادن آموزش توسط دولت در سطوح و ابعاد مختلف، حفظ حق آزادی افراد و وضع قوانین حمایتی لازم در امر آموزش و ...) و خاص (از قبیل تبیین تکالیف والدین در امر آموزش کودک، برنامه آموزش دختران و توانمندسازی زنان و ...) توجه کرد.

۳- برخی سازوکارهای حمایتی در فقه عبارتند از: حمایت اقتصادی، حمایت‌های روحی و معنوی، حمایت و شناسایی حقوق ویژه، تهدید به عدم حمایت.

۴- رویکرد تطبیقی بیانگر آن است که دایره حق بر آموزش در فقه امامیه گسترده‌تر از آن است که در اسناد حقوق بشری مطرح شده است. این گستردگی از نظر کمی و کیفی است و آستانه حمایت از این حق نیز بالاتر است. هم‌چنان‌که وجود ضمانت اجراهای درونی و بیرونی حاکی از رویکرد جامع‌نگرانه فقه می‌باشد. برخورداری کودکان از حق اعتراض بر کوتاهی والدین در قیامت و دنیا، نکته قابل توجه دیگر فقه است.

۵- علی‌رغم عدم وضع مقررات لازم و مناسب در جهت حمایت از آموزش کودک در کشورهای اسلامی، با بررسی متون اسلامی در این زمینه می‌توان گفت که مقررات سازمان‌های حمایتی بین‌المللی در برابر حجم راهکارهای حمایتی اسلام از کودکان در مقابل آموزش، حالت حداقلی را تشکیل می‌دهد و جای آن است که اندیشمندان اسلامی، از منابع غنی فقه اسلامی بهره‌جسته، با مراجعه به منابع اصیل از جمله باب احکام اولاد کتاب *وسائل الشیعه*، جامعه بشری را در نیل به اهداف حقوق بشری و از جمله حمایت از کودکان در حق بر آموزش یاری رسانند و رهنما باشند.

منابع و ماخذ

- ✓ آبروشن، هوشنگ، *کودک آزاری و کنوانسیون حقوق کودک*، تهران، انتشارات آریان، ۱۳۸۴، چاپ اول
- ✓ ابن بابویه قمی، محمد بن علی (شیخ صدوق)، *من لا یحضره الفقیه*، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳هـ چاپ دوم
- ✓ _____، *من لا یحضره الفقیه*، ترجمه علی اکبر غفاری محمد جواد بلاغی، تهران، صدر و نشر صدوق، ۱۳۶۷، چاپ اول
- ✓ _____، *عیون أخبار الرضا علیه السلام*، ترجمه علی اکبر غفاری و حمید رضا مستفید، تهران، نشر صدوق، ۱۳۷۲، چاپ اول
- ✓ ابن فهد حلی، احمد بن محمد و غفاری ساروی، حسین، *آیین بندگی و نیایش (ترجمه عدة الداعی)*، قم، بنیاد معارف اسلامی، ۱۳۷۵، چاپ اول
- ✓ انصاری شیرازی، قدرت الله و پژوهشگران مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، *موسوعه أحكام الأطفال و أدلتها*، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، ۱۴۲۹هـ چاپ اول
- ✓ بروجردی، آقا حسین، *جامع أحادیث الشیعه*، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶(الف)، چاپ اول
- ✓ _____، *منابع فقه شیعه (ترجمه جامع أحادیث الشیعه)*، مترجم مهدی حسینیان قمی و م، صبوری، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶(ب)، چاپ اول
- ✓ بهشتی، محمد؛ ابوجعفری، مهدی و علی تقی، فقیهی، زیر نظر علیرضا اعرافی، *آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم تربیت و مبانی آن*، قم، تهران، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها(سمت)، ۱۳۷۹، چاپ اول
- ✓ باقری، محمد، *تربیت دینی فرزند*، کانون گفتمان قرآن، ۱۳۸۸، قابل دسترسی در

- ✓ پاینده، ابوالقاسم، *نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)*، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲، چاپ چهارم
- ✓ حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، قم، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹هـ چاپ اول
- ✓ عمید زنجانی، عباسعلی، *فقه سیاسی (عمید)*، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۴۲۱هـ چاپ چهارم
- ✓ سبزواری، سید عبد الأعلى، *مذهب الأحكام*، قم، مؤسسه المنار (دفتر حضرت آیه الله)، ۱۴۱۳هـ چاپ چهارم
- ✓ شریف الرضی، محمد بن حسین، *نهج البلاغه (للصبحی صالح)*، قم، هجرت، ۱۴۱۴هـ چاپ اول
- ✓ قضاعی، محمد بن سلامه، *شرح فارسی شهاب الأخبار (کلمات قصار پیامبر خاتم ص)*، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱، چاپ اول
- ✓ فیض کاشانی، محمد محسن ابن شاه مرتضی، *الوافی*، اصفهان، کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی ۷، ۱۴۰۶هـ چاپ اول
- ✓ کامرانیان، عباسعلی، *نظام حقوق فرزندان در قرآن مجید*، تهران، نور قرآن و اهل بیت، ۱۳۸۷، چاپ اول
- ✓ کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷هـ چاپ چهارم
- ✓ _____، *الکافی*، قم، دارالحديث، ۱۴۲۹هـ چاپ اول
- ✓ _____، *اصول الکافی*، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران، کتابفروشی علمیه اسلامیه، ۱۳۶۹، چاپ اول
- ✓ گیلانی فومنی (بهجت)، محمد تقی، *استفتائات*، قم، دفتر حضرت آیت الله بهجت، ۱۴۲۸هـ چاپ اول
- ✓ لباف، فریبا، *حقوق فرزندان از نظر قرآن و سنت*، تهران، زهد، ۱۳۸۵، چاپ اول
- ✓ مازندرانی، محمد صالح بن احمد بن شمس سروی، *شرح الکافی*، تهران، المکتبه

- الإسلامیه، ۱۳۸۲هـ چاپ اول ✓
- مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ط- بیروت)*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳هـ چاپ دوم ✓
- مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، *بحار الأنوار*، بیروت، مؤسسه الطبع و النشر، ۱۴۱۰هـ چاپ اول ✓
- مصباح، محمد تقی، *آموزش عقاید*، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۷۷، چاپ پنجاه و نهم ✓
- مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴، چاپ اول ✓
- منتظری نجف آبادی، حسین علی، *معارف و احکام بانوان*، قم، انتشارات مبارک، ۱۴۲۷هـ چاپ دوم ✓
- موسوی اردبیلی، عبدالکریم، *بیانیه حضرت آیت الله العظمی موسوی اردبیلی به مناسبت روز جهانی کودک*، ۱۳۸۴، قابل دسترسی در www.unicef.org ✓
- موسوی گلپایگانی، سید محمدرضا، *مجمع المسائل*، قم، دار القرآن الکریم، ۱۴۰۹هـ چاپ دوم ✓
- نجفی، علی بن محمد رضا بن هادی (کاشف الغطاء)، *النور الساطع فی الفقه النافع*، عراق، مطبعه الآداب، ۱۳۸۱هـ چاپ اول ✓
- واعظ مهدوی، محمدرضا، *آرمانها واهداف توسعه هزاره*، ۱۳۸۴، قابل دسترسی در www.doie.ir ✓
- نرم افزارها** ✓
- جامع الأحادیث ۳/۵، فرهنگ جامع روایات پیامبر اکرم ۶ و اهل بیت ۷، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی ✓
- جامع التفاسیر نور ۲/۱، دائرة المعارف چند رسانه ای قرآن کریم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی ✓
- جامع فقه اهل البيت ۲۷، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی ✓

- ✓ اسناد بین‌المللی
- ✓ اعلامیه جهانی حقوق بشر
- ✓ اهداف توسعه هزاره
- ✓ کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۲۰ نوامبر ۱۹۸۹ میلادی برابر با ۱۳۶۸/۸/۲۰
- ✓ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶
- ✓ میثاق، اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی